

A bibliofil Szalay József

LENGYEL ANDRÁS
(Móra Ferenc Múzeum, Szeged)

„Aki szépséget ültet el ezen a világon, ha csak akkorát is, mint egy szál százszorszép, az az isten munkáját folytatja.”
(Móra Ferenc: Szépségkeresők, 1917. 8.)

1

A hét törvényhatóságra kiterjedő állami szegedi rendőrkerület első főkapitánya 1919-ben Szalay József (1870–1937) lett. Ezt a tisztét folyamatosan, nyugdíjazásáig, 1932-ig töltötte be. Jelentős közéleti pozíció volt az övé, hisz míg VIII. fizetési osztályba tartozó rendőrkapitányok „százszámra” voltak, addig a IV. fizetési osztályba tartozó főkapitány az egész országban mindössze néhány akadt (vö. Bölöny András, 1980. 31.). Szalay József igazi jelentősége mégsem közéleti pozíciójából fakadt. A „literátus” főkapitány igazi súlyát, mai szemmel nézve, az adja meg, ami neki „csupán” kedvtelése, nemes szenvedélye volt – az irodalom s a könyv szeretete. Mint irodalomszervező, s a Dugonics Társaságnak két évtizeden át volt elnöke, aki közéleti súlyával olyan írókat védett meg vagy támogatott, mint pl. Móra Ferenc vagy Juhász Gyula – mindenképpen becsülendő; szerepe számontartásra érdemes. De legnagyobb személyes teljesítménye mégiscsak könyv- és kéziratgyűjteménye volt, amely a modern magyar bibliofília egyik legnagyobb alakjává tette. Mint gyűjtő, mint egy raritásokban rendkívül gazdag könyv- és kéziratgyűjtemény létrehozója egy olyan, nagy szakértelemről és egész életét szabályozó szenvedélyről árulkodó kulturális magatartást testesített meg, amely nemcsak példaszerű volt, de a mai történeti kutatás érdeklődésére is igényt tarthat.

2

Szalay József Békéscsabán született (a település rangja akkor még falu volt, s neve is röviden csak Csaba), 1870. február 17-én. 19-én keresztelték, a keresztségben a József Lajos Sándor nevet kapta. Apja, ugyancsak Szalay József (1844–1912?) Újkígyósról Csabára beköltöző „földbirtokos” volt, anyja, a csongrádi születésű, házasságkötésekor (1869) Szöllős-pusztán lakó Bagi Ágnes (1846–?). A szülőház, amely valószínűleg a család akkori otthona is volt, az anyakönyv szerint a Csaba 738. számú ház. A családi földbirtok, melyre a hivatalos okmányok „földbirtokos” megjelölése utal, néhány száz hold lehetett, az életmód, amely a gyermek Szalay Józsefet körülvette és szocializálta, inkább falusias, mint városi jellegű volt. Az évek során öt testvére született, Gyula, Lajos, Ágnes (utóbb férjezett noszlopi Noszlopy Kálmánné), Margit (utóbb férjezett Jankovich Oszkárné) és Imre. A Szalay-szülők anyagi kondíciója és becsvágya lehetővé tette és elősegítette a gyerekek iskoláztatását; a hat gyerekből kettő, József és Imre a doktori címig vitte. Szalay József iskoláiról keveset tudunk, tanulmányait Csabán és (Péter László [2003] szerint) Szatmáron

(!) folytatta; majd az egyetemet Budapesten és Bécsben végezte. Neveltetése és indulása, úgy tetszik, tipikus életpályát ígért. Ahogy rádióelőadásában 1940-ben Vásárhelyi Júlia írta róla: „Édesapja [...] földbirtokos volt és pályája úgy kezdődött, ahogyan a korabeli magyar, vagyonos, földbirtokos-ifjaké általában. Jogi tanulmányokat végzett Budapesten és Bécsben, 1892-ben Békés vármegye szolgálatába lépett, ahol mint aljegyző és szolgabíró működött tíz esztendeig.” (Vásárhelyi, 1940). Munkája révén így Csabáról Orosházára költözött; ott élt és dolgozott 1894-ben is, amikor ledoktorált, s 1897-ben is, amikor megnősült. Az esküvőre december 4-én került sor, a vőlegény ekkor az anyakönyv szerint „tiszteletbeli főszolgabíró” volt, a menyasszony, Fekete Berta (1871–?), néhai Fekete Sándor és Kluka Katalin lánya, orosházi lakos.

Milyen közigazgatási tisztviselő volt Szalay József, nem tudjuk. Pályája első éveit az úgynevezett agrárszocialista mozgalom legaktívabb periódusára esnek, s ő a Békéscsabától Szegedig húzódó terület talán „legbillenékenyebb” középső részén, az Orosháza és Hódmezővásárhely határolta sávban ügyködött. Konfliktusra tehát volt lehetőség és ok. Valamiféle politikai ambíciói is voltak; 1902-ben lemondott állásáról, „hogy Orosházán szabadelvű programmal képviselőjelöltül léphessen fel”. Próbálkozása azonban sikertelen maradt, nem választották meg képviselőnek, s ekkor, még 1902-ben Orosházáról Hódmezővásárhelyre költözött át, ahol a város rendőrfőkapitánya lett. Vásárhelyen már megmutatkozott kulturális érdeklődése és szervezőképessége is. Mind a helyi könyvtár, mind a múzeum létrehozásában, illetve működésében szerepet vállalt (vö. Péter László, 2003.).

Vásárhelyről Szegedre 1908-ban helyezték át, itt főkapitány-helyettes lett. A Szegedi Napló május 23-án adott hírt erről *Az új főkapitány-helyettes* címmel. Áthelyezése előrelépés volt, a régió legjelentősebb városának egyik vezető tisztviselője lett. Itt, Koczor János feladatkörét is átvéve, a rendőrbírói tisztelet is betöltötte. Közvetlen fölöttese Somogyi Szilveszter (1872–1934) főkapitány volt, akinek polgármesterré való megválasztásakor (1915) ő is előrébb léphetett: így 1915-ben Szeged város főkapitánya lett.

Az 1908-tól haláláig, 1937-ig tartó harminc szegedi év pályájának teljes kibontakozását hozta. Szegeden tevékenységének már mindhárom területe, az igazgatási, az irodalmi és a könyvgyűjtői tevékenység együtt jellemezte életét.

Hivatali teendőit, minden jel szerint, komolyan vette, becsvágygal látta el. Vásárhelyi Júlia, aki dolgozott is együtt vele, később azt mondta róla: „Hivatali rendszerét három szóban foglaljuk össze: a szív, a megértés, a lélek rendszere. Nem tűrte a »bürokráciát«, egy életen át küzdött ellene, irtotta, mint a gyomot, amint ő mondta: a hivatali »elskatulyázás«-t. A belátás, az értelem, a tehetség embere volt, mint hivatalfőnök az egyéni ambíció és önbizalom kifejlesztésére törekedett, dicsérettel nevelt ott, ahol a tehetség kellő mértékű tartással, önismerettel és kritikával párosult” (Vásárhelyi, 1940). Ez a jellemzés ugyan némileg kegyeletesen stilizált, „lágyabb” a valóságosnál, az azonban kétségtelen, hogy Szegeden Szalay az igazgatási reformok embere volt. 1911. januárjában pl. előadást tartott „a rendőri bíraskodásról” (Szegedi Napló, 1911. jan. 17. 4.), majd cikksorozatot publikált e témakörben. A *rendőri büntető eljárás* című cikkét négy részben, 1911. január 18-án, 19-én, 20-án és 21-én hozta a Napló. Egy évvel később, 1912. január 28-án, 31-én és február 2-án *Reformtörekvések a közigazgatásban* címmel ugyancsak a Naplóban publikált hosszú cikket, majd március 5-én, 6-án és 7-én *Rendőrbírói eseteiről* értekezett ugyanott. Később, már városi főkapitányként, szembenézett a fölmerülő szociális problémákkal is. A „magyar munkaügy és népvédelem terén kifejtett

munkássága elismeréséül – a szemtanú Vásárhelyi Júlia szerint – kiérdemelte a »szociális főkapitány« [...] rangját is. A világháború alatt működési körébe teljes intenzitással kapcsolta be a magyar háborús gyakorlati szociálpolitikai tevékenységet, amelynek nemcsak tudósa, de rendkívül tájékozott szakembere és úttörő munkása is volt. Mindjárt a háború kitörésének első napjaiban elnöklete alatt megkezdte működését Szeged város háborús munkaközvetítője, a hadbavonultak családtagjainak a munkába állításának érdekében, s az intézmény működése felé – amely a nagy főkapitány egyéni elgondolása szellemében látta el teendőit – az illetékes kormányzat és az egész ország elismerő figyelme fordult” (Vásárhelyi, 1940). Tapasztalatairól és elképzeléseiről Szalay cikkben is beszámolt. A *szegedi munkaközvetítés* címmel kétrészes nagy cikket tett közzé a Szegedi Napló 1916. január 27-i és 28-i számában. „De csakhamar felismerte a magyar anyák és csecsemők társadalmi védelme megszervezésének szükségességét és megalapította a Szegedi Stefánia Szövetséget. Ezt követte a Gyermekrendőrség felállítása, amelynek a nagyobb gyermekek, a fiatalok védelme volt a hivatása. A szervezet tagjai jogosultak voltak a bajbajutott háborús gyerekek érdekében bárhol közbelépni.” Hogy ez a városi szociálpolitika milyen hatékonysággal működött, működhetett, Vásárhelyi Júlia emlékezése nem szól. De – a dolog természete szerint – a siker aligha az egyéni erőfeszítésen múlt; Szalay a jelek szerint megtette, amit az adott körülmények között egyáltalán megtehetett.

Hivatali teendői mögül a szegedi években már a kultúra, az irodalom iránt érdeklődő magánember arca is kirajzolódik. Ahogy már Hódmezővásárhelyen is részt vett a helyi könyvtár létrehozásában, most Szegeden is először a könyvtárügy felé fordult. Ennek jele a *Szegedi városi közkönyvtár*ról írott cikke (Szegedi Napló, 1910. szept. 21.). Igazi ambíciója azonban Szegeden már az irodalom volt. 1912-ben Cserzy Mihállyal közösen megírta az *Ugarimádás* című színművét, amelyet 1916-ban be is mutattak; még ugyancsak 1912-ben tagjává választotta a Dugonics Társaság, s mint Péter László (2003) földerítette, a következő fél évtizedben ő lett az egyik legaktívabb tagja a „Dugonicsoknak”. Meséket is írt; *Ciróka maróka* című meséjét 1915. május 13-án, *Zuzmara herceg viadala Kikelet herceggel* című „magyar mesé”-jét pedig 1916. május 7-én közölte a Napló. Ám mondjuk ki mindjárt: bár e két mese nem kisebb író, mint Móra Ferenc szerkesztői döntése révén jelent meg, Szalay nem volt igazi író. Ambíciózus műkedvelő volt, akinek életművét inkább szeplősíti, semmint emeli írói ambíciója. Ezt a tényt, egyik még nem publikált emlékezésében, a rosszmájú, ám jól tájékozott kortárs, Sz. Szigethy Vilmos föl is emlegeti. S aligha alaptalanul. Aligha lehet ugyanis kétséges, hogy Szalay írói ambíciói voltaképpen csak a közéleti súlyából fakadó tekintélye révén kaptak teret. A jószándékú, befolyásos helyi közéleti autoritás iránti lojalitás, hiúságának figyelembe vétele persze megbocsátható opportunizmusa volt a helyi szellemi életnek.

S írói korlátaival alighanem maga Szalay is többé-kevésbé tisztában volt. Ha nem is vallotta be, legalábbis sejtette ezt. A kreatív írói tehetség hiányának fölismerése lehetett az egyik oka, hogy irodalom iránti szenvedélye részben hamar az irodalomszervezésre, a „lelkes és lelkesítő” ember szerepkörére korlátozódott, részben egy nagy kielégülést nyújtó speciális működési területre, a *gyűjtésre* helyeződött át. A könyvek és kéziratok, az irodalom különféle relikviáinak gyűjtése ugyanis az írókkal s az irodalommal való foglalkozás olyan exkluzív formája, amely alkotói kreativitás híján is megadta neki a nagy írókkal s a magas irodalommal való intim közelség, a jól tájékozottság, sőt még a birtoklás élményét is.

A kezdetek, amennyire ez az elszórt utalásokból kideríthető, még Szalay József gyerekkorára nyúlnak vissza. Egyik írásában (Szalay, 1912. 13.) 1880-ban jelöli meg gyűjtése kezdőpontját, egy másikban, amely 1931-ben jelent meg, azt állítja, hogy fél évszázada (azaz 1881 óta) gyűjt, egy harmadikban (Szalay, 1924) elemi iskolás éveire, azaz 1876 és '80 közé helyezi kedvtelése kezdetét. Magát az inspiráló alapélményt is, amely szenvedélye kiváltója lett, kétféleképpen beszélte el utóbb. 1924-ben, a Magyar Bibliofil Szemlében így adta ezt elő: „[M]ég alig koptattam az elemi iskola padjait, amikor boldogult Berczik Árpád bátyám, nászútjáról jövet, szüleim békéscsabai házánál szállt meg feleségemtől néhány órára s ekkor hozta nekem a *Hős szabó* című képeskönyvet. A nyomtatott betű varázsa megragadott s azóta sem ereszt. Tulajdonképpen innentől fogva olvasok és gyűjtök soha nem lankadó szenvedéllyel” (Szalay, 1924. 69.). 1931-ben pedig (lehet, hogy immár egy későbbi fejlődési fázisra helyezve a hangsúlyt) így emlékezett: „A saját könyvgyűjtésemnek [...] azért van jubileuma, mert az éppen ötven esztendővel ezelőtt kezdődött. Ha visszagondolok arra a gyermektegy vállalkozásra, hogy mint első éves gimnazisták néhányan szüleink könyveiből elcsent darabokkal kölcsönkönyvtárat létesítettünk, mosolyognom kell, de ez a naiv kísérlet ébresztette föl bennem a könyv iránti érdeklődést és szeretetet, amely azóta sem lankadt” (Szalay, 1931. 22.). Valószínű persze, hogy mindegyik elbeszélés s mindegyik dátum valós; az ilyesféle szenvedély fölébredése ritkán vezethető vissza egyetlen mozzanatra s egyetlen időpontra. Inkább folyamatról lehetett szó esetében is, s a folyamatnak egy-egy (utóbb már szimbolikusnak tetsző) epizódjáról. A valóságos elindulást a maga sokrétűségében a többféle elbeszélés együtt írja le.

Maga a gyűjtés menete, ha lehet, még bizonytalanabban rekonstruálható. Hogy mikor mi kerül egy gyűjtőhöz, egyes tételeket illetően talán igen, egészében semmiképpen nem deríthető föl. Szerencsére Szalay József esetében több időpontból: 1912-ből, 1917-ből, 1924-ből és – már halála után, a gyűjtés lezárultával – 1939-ből és 1940-ből is van leírás vagy (részleges) lista a gyűjteményről. Ezekből ha a gyűjtés pontos menete nem is, sok minden kiderül a gyűjtemény létrejöttéről, jellegéről és szerkezetéről, azaz a gyűjteményfejlesztés irányultságáról. S így, közvetve, meglehetősen pontos kép alkotható a *bibliofil* Szalay Józsefről is.

A szegedi műgyűjtés viszonyait bemutató *Műgyűjtésről* című 1912-es cikkében önmagáról, gyűjteményéről a következőket írja: „Dr. Szalay József 1880. év óta gyűjt könyveket s újabb kéziratokat. Amabból hat-hétezer, emebből négy-ötszáz darabja van; az aprónyomtatványok száma légió. Főiránya a földrajz, szépirodalom és bibliográfia. Ezeken kívül azonban úgyszólván minden szak többé-kevésbé képviselve van. Editio princepsokra s általában a ritka s becses példányokra fektet súlyt; a kötésekre különös gondot fordít. Egyes szakokban lehető teljességre törekszik. Így például gyűjti a magyar föld- és néprajzra vonatkozólag bárhol, bármikor és bárminő nyelven megjelent könyveket, folyóiratokat, röpiratokat, térképeket. Maga ez a szak több mint 1500 darabból áll” (Szalay, 1912. 13.). Gyűjteménye jellemzésére, erősen válogatva, szinte csak illusztrációképpen felsorol bizonyos, általa különösen becsesnek tartott műveket. Elsőként a könyvnyomtatás korai időszakából való példányokról szól; ezek között breviáriumok és kozmográfiák éppúgy vannak, mint föld- és országleírások. Szerzőik között Lilius, Honterus, Apiánus, Strabo éppúgy megtalálható, mint – mondjuk – Bél Mátyás; a kiadási évek pedig 1493, 1544,

1596, 1540, 1594, 1545, 1572, 1735–42, stb. „A szépirodalmi gyűjtés kincse Zrinyi Miklós Ádriai tengernek syrenája, a Zrinyiász első kiadása 1651-ből (Bécs). [...] Specialitása a szege-di szépíróknak szattyánba kötött kollekcója Dugonicstól maig. A készlet meghaladja a 150 kötetet. A magyar szépírók közül kiválók Bessenyei, Gvadányi, Csokonay, Petőfi első kiadásai. A külföldiekben Goethe, Heine első nyomtatásai, egy velencei 1566-beli illusztrált Orlando furioso Ariostrotól és Terentius Comaediáinak 1555. évbéli Aldus kiadása becsesek.” A vallástudomány köréből, úgy vélte, fölemlítendő a „Lyra Postilla 1488-ból, 3 kötet. Láncoz biblia volt, mert a lánc kapcsa még most is megvan bőrrel borított fatábláján. És egy originális Luther nyomtatvány 1531-ből.” De eldicsekszik ekkor a bibliográfiai „főművek” meglétével, „valamennyi Magyarországon megjelent [bibliográfiai] szakmunkával” stb. is. Gyűjteménye értékes része a magyar vonatkozású aprónyomtatványok sora is, így pl. a „József császár korabeli röpiratok, az 1848/49-iki szabadságharcra vonatkozó művek, röpiratok, felhívások, hadijelentések”, amelyek – mint mondja – „százaival gyarapítják a gyűjteményt”. „Ez utóbbiak közt Petőfi Talpra magyar versének első, Heckenast nyomtatványa valóságos díszpéldány.”

A szoros értelemben vett könyv- és aprónyomtatvány anyagon túl ekkor, 1912-ben már dedikált kötetei és kéziratok is voltak. Már ekkor „[k]ülönös érdekességnek” tartotta az „ún. intimus könyvek”-et, „amelyeket [...] a szerzők sajátkezű ajánlással láttak el. Ilyenek [ti. gyűjteményében] Strauss Dávid, Roosevelt, Percy, Forel, Wedekind, gr. Széchenyi István, gr. Andrássy Gyula, Vámbéry Ármin, Lévy József, Fraknoi Vilmos, Ábrányi Emil, Plósz Sándor, Kenedi Géza, Ferenczi Zoltán, Bródy Sándor, Bartók Lajos stb. és az összes szege-di írók aláírásával ékesített könyvek.” „A kéziratok s levelek közt igen érdekesek a Tömörkény István Barlanglakók színművének originális, Löw Lipótnak gr. Teleki László elhunytakor Czegléden tartott híres gyászbeszédének kézírata, Losonczy László naplója az 1843/44. évből s 100 darab költemény kézírata, az 1848/49-iki államférfiak és hadvezérek, továbbá a sok közül gr. Széchenyi István, Arany János, Gyulai Pál, Liszt Ferenc, Görgey Artur, Mikszáth Kálmán, Jókai Mór, Berczik Árpád, Jászai Mari, Cholnoky Jenő, Mihalik József, Miksa mexikói császár, a Palatinus, I. Ferenc József, István nádor, Bolfras, Pálmay Ilka, Kiss József, Reményi Ede, gr. Zichy Géza, Herman Ottó, Herczegh Ferenc, Blieriot, gr. Károlyi György, Fedák Sári, Berzeviczy Albert, Blaha Lujza, br. Bánffy Dezső, Lenau Miklós, Schlick generális, Csiky Gergely, Teleki Mihály (1863), gr. Károlyi Sándor, Kossuth Ferenc, Kossuth Lajos Tódor, Endrődy Sándor, Rákosi Jenő, Darányi Ignác, gr. Csáky Albin, gr. Apponyi György, Návay Lajos, Hock János, Wekerle Sándor, Tallián Béla, Hieronymi Károly, Haynald Lajos, Irányi Dániel, Wlassics Gyula, Tisza Kálmán, Tisza István, br. Fejérváry Géza, Thaly Kálmán, Lónyay Menyhért, Ráday Gedeon, id. Ábrányi Kornél, Trefort Ágoston, gr. Teleki József, Ady Endre s Ignotus levelei és autogrammjai.”

E gyűjtemény, nem kétséges, már ekkor értékes és érdekes gyűjtemény; Szalay okkal s joggal büszkélkedhetett vele. Néhány jellegzetessége azonban még jelzi sebezhetőségét. Megmutatkozik mindenekelőtt a „mindentgyűjtés” irreális s így szükségképpen bizonyos eklektikához vezető illúziója. Még keveredik benne egy tudományos célú, nemzeti látószögű praktikus házikönyvtár igénye egy öncélúbb, csakis a modern bibliofilia speciális kívánalmait kielégítő gyűjtéssel. Maga a gyűjtést vezérlő értékrend is eklektikus, és részben külsődleges. Értékrendjének erős, sőt domináns vonása a nemzeti kultúrát dokumentálni igyekvés, a hun-garica-centrikusság, de ezt részben a nem magyar anyag, részben a magyar anyag egy rétegét illetően a fölszínés sikeresség és híresség szempontjai vezérlik. A valóságos értékrend biztos

fölismerésének tétovasága, sőt olykor hiánya így sokszor második és harmadik vonalbeli- nek bizonyuló szerzőket dokumentáltat vele, sőt még némelyik ekkori „találata”, pl. Ady és Ignotus szerepeltetése is közvetve a pusztai hírnévre figyelést igazolja.

Figyelemre méltó vonása viszont e gyűjteménynek, hogy már ekkor jelen van benne két fontos, előremutató elem. Az egyik, amely éppen körülhatárolhatóságával előremutató, a *szegediség* szempontja. Bár Szalay akkor még csak néhány éve élt Szegeden, e négy év is elég volt neki ahhoz, hogy elindítsa egyik legtermékenyebbnek bizonyuló gyűjtési ágát: az irodalmi becsű szegedi könyvek és kéziratok gyűjtését. (Jellemző, hogy ezt az anyagot, legalábbis a könyveket, megkülönböztető nemes kötéssel látta el.) Hasonlóképpen előremutató elem, hogy az „egyszerű” könyvgyűjtést „megfejelte”, s a szimpla példányokon túl a „kézírással ékes” példányokat, sőt magukat a szerzői kéziratokat is gyűjtötte – nem is eredménytelenül. (Ugyanakkor még gyűjtése efemer vonásának tekinthető, hogy a pusztai „autogramm” is érdeklő, ami pedig vagy funkciótlan termék, vagy nagyon is mesterséges, „műkereskedelmi” funkció kielégítésével születik meg. Igaz, ez olyan „hibája”, amelyből a gyűjtés máig tartóan nem tudott teljesen kikevergőzni, saját korában pedig teljesen legitím fejlemény volt.)

4

A cikkhez, amelyben gyűjteményét 1912-ben Szalay József leírta, egy lábjegyzet is tartozik: „Tervem az – s ez az amatőrök [ti. a műgyűjtők] tetszésével is találkozott –, hogy valamennyi szegedi műgyűjteményről valóságos kis kataszteri felvételt készítek és bocsájtok a nyilvánosságra. E végből felhívásom és kérdő íveim mihamarább széjjel mennek. A végcél pedig az, hogy 1912. év karácsonyára a helyi képzőművészeti társulat égisze alatt megrendezzük a szegedi amatőr kiállítást. Illusztrált katalógust bocsájtunk ki s gondoskodunk arról, hogy a budapesti Szent-György cég szakemberei s a helybeli hozzáértők előadásokkal tájékoztassák a közönséget” (Szalay, 1912. 10.). Ez a terv akkor nem valósult meg, öt évvel később, 1917-ben azonban, némileg módosulva – a szegedi hadiársvá javára megrendezett kiállításhoz kapcsolódva – igen. 1917 pünkösdjén ugyanis a kultúrpalota első emeleti termeiben és a kupolacsarnokban, „a magánosok művészi becsű gyűjtését és a helybeli képzőművészek termékeit egyesítve” nagy kiállítást rendezett a Szegedi Műbarátok Köre. E kiállításon a gazdag képző- és iparművészeti anyag mellett szerepelt „Dr. Szalay József rendőrfőkapitány könyv-, kézirat-, exlibris-, autogramm stb. gyűjteménye” is. A teljes anyagról pedig – tehát Szalay gyűjteményéről is – nyomtatott katalógus készült Lugosi Döme szerkesztésében. E katalógus Móra Ferenc *Szépségkeresők* című előszavával indul és tartalmazza Szalay *Műgyűjtésről* szóló traktátusát is. A gyorsan készült, és stílustalanul jónéhány sajtóhibát is produkáló munka egészében ma is becses művelődéstörténeti forrás.

E katalógus minket érdeklő fejezete öt részben összesen 257 tételt ír le. Ez az anyag nyilvánvalóan csak kicsiny része Szalay teljes gyűjteményének, de – a dolog természete szerint – alighanem a gyűjtői önértékelés szerinti java. A kollekció különféle dolgokból áll: régi, ritka könyvekből, dedikált példányokból, kéziratokkal s dokumentumokkal „földúsított” ún. *grangerizált* kötetekből, kéziratokból, „autogrammból” (ezek egy része hangjegyes lejegyzést is tartalmaz), arc- és fényképekből (ezeknek egy része is dedikált) s exlibriszekből. Vannak az anyagban olyan tételek, amelyeket már 1912-ben is emlegetett,

csak itt pontosabb a leírásuk; s van, ami teljesen új, korábban nem említett vagy talán még meg sem szerzett tétel. Érdekes, hogy a gyűjtői értékrendből – legalábbis ez alkalomra – már bizonyos „szakok” példányai, így pl. a bibliográfiai művek kiszorultak.

A kollekcio összetétele kétségkívül nemesedett; homogénebb és alighanem egyedileg is értékesebb lett. Jól mutatja ezt, hogy a dedikált és/vagy grangerizált példányok minősége – mind a magyar, mind a nem magyar anyagban – följavult. A magyarok közül dedikált könyve volt pl. Petőfitől, Czuczor Gergelytől, Mikszáth Kálmántól, Cserzy Mihálytól, Tömörkénytől, Adytól, Jókaitól, Rákosi Jenőtől; grangerizált, azaz a műben a szerzőtől származó vagy rá vonatkozó kéziratot és/vagy dokumentumot is tartalmazó példánya volt pl. Fáy Andrástól, Fazekas Mihálytól, Széchenyi Istvántól, Lengyel Menyhértől, Kiss Józseftől, Tompa Mihálytól és Arany Jánostól. A nem magyar szerzők dedikált kötetei közül megemlíthetők az egyetemes kultúra olyan nagy alkotóinak művei, mint pl. Richard Wagner, Stefan George, Henrik Ibsen, Dumas Fils, Arthur Schnitzler, Wedekind vagy (erősen problematikus szerepe ellenére) H. S. Chamberlain. A nem magyar szerzők grangerizált kötetei közül megemlíthető pl. Immanuel Kant, Richard Dehmel, Gerhardt Hauptmann, Humboldt, Lassalle, Mark Twain. Rilketől szignált, azaz aláírt kötete volt.

A 6. szekrényben, „fent” elhelyezett 15. tételt: Stefan George könyvét pl. így írja le a katalógus: Der Teppich des Lebens und Lieder von Traum und Tod mit einem Vorspiel Holtzen, Berlin, 1899. Folio. Eredeti vászonkötés. Illusztrálta: Melchior Lechter. Csak 300 számozott példányban jelent meg. Ez [a] 113. Az előzéklapon a következő dedikáció: „Herrn Albrecht Deneke”.

Gewiegt von gleicher stunden milden Klang
Sei euch der Keuschen erde arbeit heilig
Der tag verrint im wirken sieben-teilig —
Stefan George   Melchier Lechter

A gyűjtőről kialakuló képet erősíti a kiállított kéziratanyag is. A magyar írók s más hírességek autográf kézírataiból és leveleiből jó minőségű, erős anyagot mutatott be. Gyűjteményében levéllel szerepelt pl. Kazinczy Ferenc, Kossuth Lajos, a költő Ráday Gedeon, Comáromy Csipkés György, Bél Mátyás, Reményi Ede, Herman Ottó (címettje Tömörkény István!), Arany László, Szendrey Ignác (azaz Petőfi apósa), Justh Zsigmond, Gyulai Pál, Mikszáth Kálmán, Szilágyi Dezső, Bajza József, Rónay Jácint, gr. Széchenyi Béla, Deák Ferenc, Zichy Jenő és Liszt Ferenc. Valamely műve kéziratával szerepelt pl. Losonczy László (napló; már 1912-ben is megvolt neki), Vörösmarty Mihály (vers), Deák Ferenc, Gárdonyi Géza (vers), Krúdy Gyula (novella), Ábrányi Emil (vers), Móra Ferenc (vers), Áchim L. András és Jókai Mór (vers!). A nem magyar anyag ugyancsak erős e területen is. Levéllel szerepel a kollekción Richard Wagner (hozzácsatolva „hangjegyzése”, azaz kézírásos kottája és két portréfotója), Karl Liebknecht, Dr. Richard Strauss, Bismarck, Walter Scott, a szociológus Herbert Spencer, Ch. Darwin, Lombroso, Garibaldi, a történész Mommsen, a zeneszerző Meyerbeer, Franz Schubert és Gladstone. Egy-egy műve kéziratával szerepelt pl. Dr. Carlyle és Dr. Charles Dickens.

A finomodó gyűjtői érzékről árulkodik, hogy – ha a könyveknél és kéziratoknál kisebb súllyal is, mintegy kiegészítő anyagként – a portréfotó (arckép) is föl-föltűnik a kollekción. (Maga a fotó ekkor még nem tömegcikk; ritkább és mívesebb kivételű, mint

később.) Így megemlíthető pl. Jókai Mór dedikált fotója, Jókai és Jókainé közös képe, Jászai Mari szignált portréja, Kossuth Lajos dedikált fényképe, Berczik Árpád dedikált portréja (ő, mint láttuk, akaratlanul is inspirálója volt Szalay gyűjtőszenvédélye fölbredésének!), valamint neves színészek, pl. Paulay Ede és Edéné, Pálmay Ilka, Szoyer Ilonka, Kürty Klára és Fedák Zsazsa szignált fényképe. Közülük különösen a Kossuth-portré jelentős, ennek ajánlása ugyanis ez: „Munkácsynak a halhatatlan magyarnak a kihonosított magyar pária. Kossuth Lajos, Turin 1890 febr. 12.”

5

A tizes évektől, kivált 1917-től, a Dugonics Társaság elnökének való megválasztásától Szalay maga is az irodalmi élet közegében élt. Ez a közeg, de kivált az olyan jelentős alkotók, mint Tömörkény, Móra és Juhász Gyula pusztán létükkel tágították szemhatárát, finomították ízlését. Közvetve tehát gyűjteménye alakulására is befolyással bírtak. Ez egyebek közt a Dézsi Lajos, majd Sikabonyi Antal szerkesztette, s Kner Imre tipográfiai ízlését dicséző Magyar Bibliofil Szemlébe írott cikksorozatából is kiderül. Az *Ajánlással és kézírással ékes könyvek* című, 5 részletben közölt összeállítás (Szalay, 1924–25) gyűjteménye 189 db aláírt és/vagy dedikált példányát írja le, rövid bevezetővel. E bevezetőből derül ki, hogy gyűjtői ízlése és szempontjai átalakulását maga Szalay is érzékelte. „Gyűjtésemnek volt időszaka – írta itt –, amikor tízezerre rúgott könyveim, füzeteim, apró nyomtatványaim száma. Az időközben szerzett bibliográfiai és bibliofil ismeretek, nagy bel- és külföldi könyvtárak tanulmányozása, a bírvány lehangolása, az ízlés javulása lassankint annak a belátására vezettek, hogy a kisebb számú, de érdekes és értékes könyvek gyűjteménye többet jelent, mint a tömegre törekvés”; „magános érje be azzal, hogy [...] csak az alapvető, standard, valamint a szép könyveket kebelezzék be. Az előbbieket okulásra, az utóbbiakat gyönyörködésre” (Szalay, 1924. 69.). Mítől, könyvtára milyen jellegű darabjaitól vált meg ekkorra, nem tudjuk, s gyűjteménye új, aktuális állapota sem fölmérhető. Cikke, amelynek fölépítése külső okok miatt menet közben többször módosult, s így némileg esetlegessé vált, csak illusztratív jellegű „csemegezés”. Gyűjteménye „kézírással ékes” magyar könyveiről mégis nyújt némi képet.

A bemutatott anyag legfőbb új vonása, hogy immár a modern magyar irodalom – Szalay kortársai, több személyes ismerőse – is fölbukkan a tételek közt. Még jól érzékelhetően, nem meri vagy nem tartja illendőnek, hogy e vonulatnak hangsúlyt adjon; gyűjteménye ide tartozó darabjaiból éppenhogy csak ízelítőt ad, de így is szerepelteti pl. Ambrus Zoltánt, Babitsot (több művel is), Bródy Sándort, Karinthyt, Kiss Józsefet (két művel is), Komjáthy Jenőt és Kosztolányit. Figyelemre méltó, hogy e művek közül több is már neki magának ajánlott könyv. Karinthy Frigyes *Így írtok ti* című nevezetes paródiagyűjteményében pl. ez olvasható: „Sz. J. úrnak meleg kézzszorítással K. F. 912 októberben.” Kiss József *Háborús versei* (1915) egyik példányának ajánlása ez: „Sz. J. édes czimborámnak, főkapitány Szögedén, meleg szerető szívvel K. J.” A *szegény kisgyermek panasza* 1913. évi, Tevan-féle kiadásában pedig a szerzőtől, Kosztolányi Dezsőtől ez az ajánlás olvasható: „Sz. J. úrnak tisztelete jeléül K. D. Budapest, 1916”. E kötet értékét pedig, ahogy korábban a 19. századi klasszikusok köteteit, immár grangerizálás növeli: „Mellékelve a szerzőnek [ti. Kosztolányinak] kiadóházhoz [Tevan Andorhoz] intézett négy levele.” S ugyanerre a rangra emelkedik Babits *Levelek Iris koszorújából* című verskötete (1909) is. Ebben az előzéklapon kézírással ott van Babits egy

mondata: „Van a tárgyaknak könnyük B. M.”, s „[m]ellékelve fél ívnyi kézirat, mely [Babits] »Régi költők« és »Virágének« c. költeményeit tartalmazza”.

Ebbe a modern irodalom iránti gyűjtői érdeklődésbe illeszkedik be a mindössze néhány tétellel szerepeltetett világirodalmi anyag egyik darabja, Thomas Mann műve is: „Königliche Hoheit, Berlin, Fischer 1911 (a szignálás kelte: Bpest, 1922 jan. 11.)” E példány azon művek közé tartozik, amelyeknek szerzői Szalayt „fölkérésére tisztelték meg névaláírásukkal” (Szalay, 1924. 71.).

Az is kiderül az összeállításból, hogy Szalay egyre tudatosabban (s egyre jobb anyagot produkálva) grangerizált. Erre a példányok minőségét följavító gyűjtői technikára érdemes három, Szalayra nagyon jellemző példát idézni.

1. „*Madách Imre*, Az ember tragédiája, Zichy Mihály húsz képével rézfénymetszetben, Athen., 1898. Díszkiadás. – Mellékelve a) a költő atyjának, Imrének Sztregováról 1808 és 1809-ben keletkezett, két, latinnyelvű levele; b) a költőnek autogrammjaja; c) a költő fiának, Aladárnak A. Sztregova 1891 júni 6. kelt baráti levele, melyben az illetőt vendégül hívja, előzőleg Palágyi Menyhért és Komjáthy Jenő voltak nála; d) Zichy Mihálynak Szt. Pétervári 1887 szept. 29-én és u.o. 1887 okt. 12-én kelt két levele, melyekben közli, hogy 20 drb »Ember tragédiája« kartonját Bécsből Münchenbe küldik Baumgartner képkereskedőhöz, majd, hogy 45 rajzra terjedő tervét az Athenaeum »kalmáros óvatossággal« megkevesbbitette. Említi, hogy Munkácsynak is kedve kerekedett Madáchot illusztrálni.”

2. „*Petőfi Sándor* összes művei. Jókai-Havas-féle kiadás 6 köt. Athen., 1892. Az I. kötetbe Juhász Gyula írta be Petőfi c. költeményét. Kezdősora: Csöndes falu, bús őszi este. A II. kötetbe Móra Ferenc írta be A koltói cigányleány c. és Falu tücske vagyok én kezdetű költeményét. A III. kötethez mellékelve Szabolcska Mihály saját kézírású Petőfi c. verse, melynek kezdősora: Minek siratnátok? A IV. kötetbe Hubay Jenő írta be Petőfi-szimfóniájának két taktusát: Szabadság, szerelem! E kettő kell nekem. Az V. kötetbe beillesztve dr. Jókai Mórnak, Svábhegy 1899 júl. 12-én kelt levele, amelyben a Krisztinavárosi színház igazgatójának utasítást ad a Petőfi halála 50 éves fordulóján, Nagy Bella művésznő által előadandó Apotheozis c. költeményére nézve. A VI. kötetbe beillesztve Herczegh Ferenc Petőfiről, Szegeden a DMKE 1922. évi közgyűlésén tartott felolvasásának kézírata.”

3. „*Vörösmarty* összes munkái. 8 köt. Bpest, Méhner V. 1884. Az I. kötetben a költőnek Szentiván, dec. 10-én 1852-ben kelt és Tóth Lőrinchez intézett gazdasági vonatkozású levele; a II. kötetben Deák Ferenc, mint a V.[örösmarty] árvák gyámja és Ráth Mór pesti könyvtáros közt az összes munkák kiadási jogára vonatkozó, 1863 ápr. 20-án kötött eredeti szerződés; a III. kötetben Deák Ferenc elszámolása az árvák javára adományozott 19.385 frt 47 kr-ról; a IV. kötetben a pesti magyar színház megnyitási ünnepén, 1837 aug. 22-én előadott Árpád ébredése előjáték színlapja és Döbrentei Gábor sajátkezű följegyzése Budán, 1834 kelettel, hogy »a magyar tudós társaság költségével kijött Várnászból alulírt által ment az idősb és ifjabb király Ő Fels. példány 2« –; a VIII. kötethez mellékelve V[örösmarty] négyesoros verskézirata”:

*Hosszú életet élj, hogy elérd a' mit mi reméltünk
S a mi reményünkön túl vala, érni reméld.
S mondhassad, ha porainkat jósz üdvözleni: „Küzdök
Hamvai. Bék veletek! a' haza boldog, erős”
Vörösmarty*

Nem kétséges, ezek a grangerizált példányok már egy nagy tudatossággal „dolgozó” megszállott gyűjtő jelentős teljesítményei. Olyan gyűjtő, aki – mint egy másik Petőfi-kötetnek „melléklete” igazolja – extrém akcióktól sem tartózkodott, ha célja úgy kívánta. Egyik Petőfi-kötetéhez ugyanis „az Egy gondolat bánt engemet c. költemény” lett mellékelve, „amelyet O teama simt... c. a[latt] Goga Oktávián fordított s írt le részemre a szegedi államfogházban, 1912 március havában.” (Ehhez a tételhez, emlékeztetőül, érdemes megjegyezni: a „megrendelő” akkor már magas rangú rendőrtisztviselő, városi főkapitány-helyettes volt, kérését – nyilván bizonyos könnyítések vagy kedvezmények ellenszolgáltatásaként – célszerű volt teljesítenie az államfoglolyoknak.)

6

A gyűjteményről a legteljesebb képet, bármily szomorú ez, az a két aukciós katalógus szolgáltatja, amely – Szalay halála (1937) után, az örökösök értékesítési szándékának eredményeként – 1939-ben és 1940-ben készült, illetve jelent meg. Előbb, 1939. októberében az Árverési Közlöny rendkívüli számaként, a M. Kir. Postatakarékpénztár árverési csarnokának október 26-án, 27-én, 30-án és 31-én tartott aukciójának jelent meg a katalógusa: ez, az árverés üteme szerint, négy részben 1430 tételt ír le. Majd, 1940 októberében, ugyancsak az Árverési Közlöny „7. rendkívüli száma” mellékleteként, az 1940. december 18-án, 19-én, 20-án és 21-én tartott aukció anyaga jelent meg. Ez további másfélezer tételt ír le, az 1431. tételtől a 3040-ig. Ezt az anyagot Szalay József azonos nevű fia, a szegedi gázgyár főmérnöke készítette elő s rendezte. Tőle, illetve Vér Györgynek vele készített interjújából tudjuk, hogy a két aukció anyaga együtt sem volt a teljes anyag. Szalay még életében megvált gyűjteménye egy részétől, négyezer tételtől (a „geográfiai” azaktól), s a végülis elárverezett háromezer tétel helyett eredetileg még így is kb. 10 ezer tételt készültek elárverezni. (Vö. Vér, 1939.) Igaz, a katalógusbeli tételek némelyike egyetlen szám alatt 20-30 művet is összefog (az ún. „jelentéktelen” anyagot, pl. kortárs költők, írók dedikált könyveit, köztük Radnótiét!) – az összmennyiség tehát jóval háromezer fölött van. Az akkor aukcióra nem kerülő további kb. 6500 kötet, valamint a már korábban eladott 4000 mű azonban mindenképpen jelentékeny kvantum. Ha föltételezzük is, hogy ez a kb. 10 500 tétel a bibliofil szempontból kevésbé értékes része volt a gyűjteménynek, értéke és jelentősége akkor is számottevő.

Az 1939-ben és '40-ben elárverezett anyag, persze, önmagában is oly nagy, hogy legfőljebb szemezgetni lehetne belőle. (Nem véletlen, hogy nem is lehetett egyszerre piacra dobni az egészet; az a fizetőképes kereslethez mérten túl nagy kínálat lett volna.) Az összkép szerencsére egyezik a már korábbiakban megismert gyűjtési ágakéval – a részletek gazdagsága persze a filológusok és a könyvtörténészek számára egyáltalán nem elhanyagolható hozadék. A két katalógus ilyen szempontú hasznosítása azonban már egy (vagy több) másik tanulmányt igényel.

Összességében – a megismerhető tételek alapján – az mondható el a Szalay-gyűjtemény kb. 14 000 kötetéről, hogy az a modern magyar könyvgyűjtés egyik legnagyobb teljesítménye volt, s – reprezentativitásán túl – legalább három területen kimagasló jelentőségűnek tekinthető. 1. Nagyon erős 19. századi klasszikus magyar anyaggal rendelkezett, 2. erős volt a 19. századi nem magyar, elsősorban német anyaga, s 3. a szegedi kollekció kvázi-teljes volt, ilyesféle – magas minőségű – teljességet magángyűjtő azóta sem tudott még megközelíteni

sem. Ha ehhez hozzávesszük régebbi, esetlegességeiben is jelentős anyagát, valamint azt, hogy a gyűjtemény peremén, szintve rejtve és szégyelve, igen jelentékeny modern magyar kortárs-gyűjtemény is fölhalmozódott nála, s ezek a könyvek időközben jórészt jelentősen fölértékelődtek, sőt ma már olykor „csemegének” számítanak, elismerésünk még nagyobb lehet.

Nagy veszteség tehát, hogy ez a gyűjtemény nem maradt együtt, s még egyszer immár nem is hozható újra össze. Pedig az elvi lehetőség megvolt a gyűjtemény együtt-tartására. „Édesapám halálával – mondta fia Vér Györgynek – több mód kínálkozott a könyvtár értékesítésére; apám szellemében kívántunk cselekedni, amikor *először megbolygatatlanul, egészében szerettük volna átmenteni elsősorban Szeged városa, vagy valamelyik közkönyvtár részére*. Amikor ez a kísérlet nem végződött eredménnyel, választottuk a postatakarékpéntzár szakszerű aukcióját. [...] Ha már nem maradhatott a könyvtár a maga egészében Szegeden, a város falai között, ahol apám annyit dolgozott, akkor ez a mód kínálkozott a legalkalmasabbnak” (Vér, 1939.).

Hogy a város bizonyult-e szűkkeblűnek, avagy az örökösök voltak túl mohók, ne bolygassuk; a felelőség nyilván közös. Ami immár megfelelhetetlen: a gyűjtemény széthullott. S aligha lehet vigasz, hogy a kollekciónak bekerült a gyűjtés eleven folyamatába, egyes remek darabjai még ma is rendszeresen fölbukkannak aukciókon – hol nyilvántartva, hogy Szalay gyűjteményéből való a kalapács alá kerülő mű, hol rangrejtve, immár feledve az ősgyűjtőt. (Sok minden pedig, az eredeti gyűjteményből kiszakítva, közgyűjteménybe került, tudományos kutatás tárgya lett.)

7

Szalay József, írásai igazolják, nemcsak lelkes, de tudatos és fölkészült gyűjtő is volt. Ennek alapja, persze, ne tagadjuk, anyagi helyzetében keresendő. Viszonylag jó fizetéssel bírt, amelyet az apai örökségből származó „földbirtok” jövedelme még meg is tetézt. Beosztása és – utóbb – irodalomközéleti pozíciója pedig sok ajtót megnyitott előtte. Sok mindenhez „ingyen”, baráti gesztusként hozzájutott. A gyűjtésnek kedvező indulási feltételekhez azonban kellett személyes elszánása, tudatos erőfeszítése is. Bár maga Szalay életélvező alkat volt, a bort pl. kimondottan kedvelte, korán fölismerte, hogy a vagyonszentriszkedő elherdálásánál előnyösebb életvitel, ha olyan szenvedélynek hódol, amely az idő múlásával inkább növeli a befektetett pénz értékét, semmint csökkenti. Kedvelt, többször megírt fölismerése volt, hogy a magyar úri osztály több pénzt vert el kártyán, mint amennyit a kultúrára áldozott. „Az Árpád-házi királyok alatt egy falut adtak egy írott bibliáért; néhány évvel ezelőtt [ti. 1912 előtt] a londoni árverésen negyedmillió koronát fizettek az első nyomtatványok egyikéért, a híres 42 soros bibliáért. (*Fájdalom, nálunk a 32 levelű még többet is elvitt már.*)” (Szalay, 1912. 16.) A szójáték világos; a „32 levelű” biblia, amelyre Szalay utal, a *kártya*.

Szalay, nem tudni, hogy pusztán gyűjtést népszerűsítő „ideológiaként”, vagy gyűjtését valóságosan is befolyásoló személyes szempontként rendre utalt „a tulajdon ősi ösztönére”, a „bírvágyra” (Szalay, 1924. 69.), mint gyűjtést motiváló tényezőre. Már 1912-ben leplezetlenül kimondta: „A műgyűjtők tevékenysége a magántulajdon gondolatából fakad. Habár a szocialisták a magántulajdont hevesen és a jelek szerint fokozódó eredménnyel támadják, mégis jó sokáig lesz az egyrészt társadalmi és jogi berendezkedésünk alapja,

másrészt beláthatatlan időig ösztönzője marad érzelmeknek s ezek nyomán cselekvéseknek, amelyek a magántulajdon biztosító tudata nélkül mint gyökértelen növény ugyan sohasem fakadnának, virágot nem hajtanának, gyümölcsöt nem teremnének” (Szalay, 1912. 9.). A „közgazdasági jelentőség” fölemlgetése azonban nem magyarázza „a könyv okozta gyönyörűség” Szalaytól is megtapasztalt élményét, amely a tulajdonlás lehetséges formái közül mégiscsak a könyv- és kéziratgyűjtést választotta vele. A gyűjtés legfőbb motivációját ő maga is máshol kereste: „A létfenntartásában agyonhajszolt emberiség lelki üdülés céljából ösztönszerűleg is keresi a szépet. S mivel a természet nyújtotta gyönyörök sem nem elégségesek, sem pedig mindenkinek hozzá nem férhetők, rávetette magát olyan gyönyörűségek birtokba vételére, amelyeket a műalkotás nyújthat. Így keletkezett az ihlet szülte termékek összegyűjtésének vágya. Mert csakis ily módon vált lehetségessé, hogy a jó ízlés, – ha csak néhány műdarab révén is – akár négy fal közé esztétikai élvezetet varázsolhasson magának” (Szalay, 1912. 9.). Ezt az élvezetet azonban, mint egy későbbi írásából egyértelműen kiderül, elsődlegesen a tulajdonlásra vezette vissza: „a tulajdon ősi ösztönéből folyóan már magában a pusztá bírás is forrása az öröme” (Szalay, 1924. 69.). Ám azonnal hozzátette: „Fokozódik ez [az öröm], ha tárgyához, jelen esetben a könyvhöz olyan momentumok kapcsolódnak, amelyek alkalmasak a bírás élvezetének növelésére. Ilyen mozzanatok a könyv csekély példényszáma (elveszett, elkobzott művek, kis mennyiségű bibliofil példányok), létrejöttének régisége (inkunabulák), előző tulajdonosának kiválósága (Rákóczi, Petőfi stb. könyvei közül származók), kiállításának a megszokottnál különb volta (papiros, betű, illusztráció, kötés, exlibris stb.) s szerzőjével a szellemi apaságon túlmenő kapcsolata (az író kézjegye, ajánlása stb.). Nem akarok ezen örömozók között fokozatot felállítani, azért csak egyszerűen konstatom, hogy nekem évtizedek óta a legintenzívebb gyönyört azok a könyveim okozzák, amelyek szerzőjünkkel kézírásuk révén vannak nexusban” (Szalay, 1924. 69–70.). Ez utóbbinak, amely Szalay számára kivált fontos volt, alfajait is megadja: „A kézírás értékességének körülbelül ezek a fokozatai: először az írónak vagy mint szerzőnek, vagy mint tulajdonosnak egyszerű szignálása, majd az író dedikációja, különösen, ha a megtisztelt maga is kiválóság s végül – ami már bizonyos mértékig a grangerizáláshoz tartozik – az író kézírata, legkivált, ha annak tartalma és a nyomtatott szöveg azonosak. Mindez a megállapítás – ha másodsorban is – a mű illusztrátorára is vonatkozik” (Szalay, 1924. 70.). Meggyőződése volt, hogy „a kézírás mint az író lelkének kisugárzása emeli a könyv becsét”; egy válfaja pedig, „amely az ugyanazonos írott és nyomtatott szövegnek a könyv keretében való frigyestülését jelenti” „valósággal a szellemi alkotás műhelyébe enged bepillantást” (Szalay, 1924. 70.).

Szalayt, gyűjtői egyénisége kialakulását követően, mint gyűjteménye tanúsítja, leginkább ez a magasrendű, már-már professzionális szempont vezérelte. A „korfeszítő és intimus adatok” (Szalay, 1912. 10.) megmentése, birtoklása és megőrzése, jól érzékelhetően, nagyon erős motiválója volt.

Gyűjteménye létrehozója, persze, végső soron a pénz volt; enélkül ő sem boldogult volna. Anyagi ráfordítás nélkül ilyen gazdag anyag nem hozható össze. Ez azonban, bár elengedhetetlen, de nem egyedüli föltétele volt sikeres gyűjtésének. A szakértelem, a szenvedélyből fakadó folyamatos aktivitás és a már megszerzett gyűjtői hírnév, mint tőke, úgy vélem, majdnem annyit nyomott a latban, mint a rendelkezésére álló pénz. Hogy tudatosan készült a gyűjtésre, nemcsak írásai árulják el, de az is jelzi, hogy pl. az 1940. évi aukció 2199. és 2200. tételei könyvkatalogusok voltak. Az előbbi tétel 460, az utóbbi

502 db katalógust tartalmazott – ezek kétségkívül egy nagy gyűjtő idők során fölhalmozódó munkaeszközeinek, gyűjtési segédleteinek tekinthetők. S nemcsak tájékozott volt, de szabadideje javát, minden jel szerint, könyveire, gyűjteményére fordította. Ez alapozta meg, igen hamar, hírnevét is, amely azután újabb s újabb darabok megszerzését tette számára lehetővé. Sok jele van annak, hogy pl. a „szegedi klasszikusoktól”: Tömörkénytől, Mórától, Juhász Gyulától (akiket barátainak tudhatott) rendszeresen kapott kéziratokat, hozzájuk írott leveleket – s természetesen saját könyveiket is. Ismerünk pl. egy Tömörkény-levelet, amely konkrétan dokumentálja az író ajándékozási gesztusát (Lengyel, 1999. 132.), az író egyik dedikációja pedig az *Egyszerű emberek* (1914) példányában – nagyon jellemzően – ez: „Szalay Jóska barátomnak ezt a legújabb sütetet szeretettel Tömörkény István. Szeged 1914. március 15.” (Kat. 1917. 65.) De tudjuk azt is, hogy Szalaynak *Az egri csillagok* 1. kiadású példánya és Mikszáth *Az igazi humoristák* című 1879-i kötete Tömörkény könyvtárából származott hozzá (Kat. 1940. 1914. és 2374. t.). Ugyancsak ajándékozásra vall, hogy Ady *A magunk szerelme* (1913) kötetéhez Adynak egy Juhász Gyulához írott levelezőlapját csatolhatta (Kat. 1940. 1463. t.). Juhász Gyula *Testamentom* című, 1925-ben megjelent kötetében pedig a költőnek egy rakás autográf verskézírata volt mellékelve (*Jókai, Ének Jókairól, Dugonics oszlopánál, Móricz Zsigmondnak, Velasquez, De senectute, Andalgo, A gyermeket, Ha alszik, Mély az élet, Néha napján, József és Putifárné egykor és most, Tömörkény utcáján, Mindig..., Megint a Tiszánál, Ocskay Kornélnak, Prológus Szalay Antal estéjére, Testamentom*: Kat. 1940. 2102. t.). Ezeket csak magától a szerzőtől kaphatta. S azt is tudjuk, hogy Szalay – a kéziratért cserében – rendszeresen legépellette Móra Ferenc nehezen olvasható, de dekoratív autográfjait. Így kapta meg pl. az *Ének a búzamezőkről* teljes szerzői kéziratát, „[v]alami ezer hosszú negyedív”-et, „amit a mi tolvajnyelvünkön kutyanyelvnek hívunk”. Ezt – Móra maga beszélte el nyilvánosan, a Magyar Hírlap hasábjain – „bibliofil barátom, Szalay főkapitány úr váltotta magához azon az áron, hogy legépellette az egészet, nem akarván derék pesti nyomdászok szemének romlását” (Móra: *Neszme avagy miből lesz a gállickő?* Magyar Hírlap, 1931. máj. 24.)

A spontán ajándékozás és a kézirat „elkunyeralása” (szebben: elkérése), persze, sokszor nemigen választható széjjel. Valószínűleg ez is, az is szerepet játszott pl. annak a kéziratgyűttesnek a létrejöttében, amelyet az 1940. évi katalógus 1579. tétele ír le. Eszerint Szalay egybeillesztette a fiatal Baróti Dezső 1933-ban írott Juhász Gyula füzeté kéziratát (85 oldal) s Juhász *Vojtina új ars poetikája a fiatal költőkhöz* című versének Makón, 1924. szeptember 24-én írt (vagy csak leírt?) autográfját. Mindkettő ajándékként kerülhetett hozzá; a fiatal Baróti alighanem még megtiszteltetésnek is vehette ezt a gyűjtői érdeklődést.

Annak is számos jele van, hogy egy-egy megvásárolt példányt Szalay utólag, esetenként akár sok évvel később dedikáltatott a szerzővel, aki – ilyen-olyan megfontolásból – engedett is a kérésnek. E gyakorlatnak egyik legnyilvánvalóbb, mondhatnánk tiszta példája az 1908-as kiadású *Vér és arany* kötet utólagos dedikációja. 1917. szeptember 29-én Ady Szegeden járt, fölolvassott a Tömörkény-matinén, s ekkor egyik vendéglátója Szalay volt. Az ekkor megszületett ajánlás pedig Adyra nagyon jellemzően adja vissza a szituációt: „Lármás könyvét csöndes melankóliával gondolva a régi lármára – nem adja, csak betintázza a legkedvesebb s legrokonabb főkapitánynak, Szeged, 1917. szept. 29. Ady Endre” (Kat. 1940. 1457. t.). Ugyanígyen utólagos, de így is roppant érdekes és tanulságos ajánlás olvasható pl. egy Sebők Zsigmond- és egy Rákosi Jenő-kötetben is (Szalay, 1925. 236, Kat. 1917. 69.).

Érdekes az a gyűjtői viszony is, amely a fiatal József Attilára (azaz, Szalay szempontjából: Juhász Gyula fölfedezettjére) figyeltette föl Szalayt. Bár e viszony dokumentumai is széjjelszóródtak, s nagyrészt alighanem megsemmisültek, így is tudható, hogy a fiatal költő egyik nevezetes versét, a *Lázadó Krisztust* Szalay leíratta József Attilával – egy ún. autogramm-lapjára. (A kézirat nemrég újra fölbukkant egy aukción.) Később pedig, a költő 1929. évi naptárának egyik bejegyzése szerint, maga József Attila is Szalay „beszállítója” lett: ő Bartha Miklós Társasági kiadványokat ígért a főkapitánynak. A Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárának JA 553 jelzetű dokumentumában legalábbis erre utaló sorok olvashatók József Attila kézírásával: „Dr. Szalay József – ker. rend. fők. – Szeged – Bartha kiadványok”. S hogy Szalay később is gyűjteni érdemesnek tartotta a József Attila-köteteket, jelzi, megvolt neki a *Külvárosi éj* (1932) „Dr. Móra Ferencnek” ajánlott példánya (Kat. 1940. 2097. t.). A dolog pikantériája, hogy ezt a példányt az akkor még illegális kommunista költő a szegedi egyetem friss díszdoktorának dedikálta, ő pedig a kerületi rendőrfőkapitánynak adta tovább – ám rendőrségi ügy nem lett a példányból. (Sajnos, a kötet ma nem hozzáférhető.)

Itt kell megemlíteni, hogy Szalay, mint vérbeli gyűjtő, kedvelte azokat a példányokat, amelyek valamiképpen vihart kavartak, pl. elkobozták, perbe fogták vagy egyéb módon inkriminálták őket. Erről írásában is vallott, de föltételezhetően ez motiválta a *Lázadó Krisztus* leiratására is. Az pedig, hogy a szocialistának semmiképpen nem nevezhető, foglalkozása szerint rendőrfőkapitány gyűjtőnek még Marx-dokumentuma is volt, föltétlenül érdeklődésének ezt az irányát tanúsítja. Az 1940. évi katalógus 2118. tétele Kautsky nevezetes *Marx gazdasági tanai* című, Garami Ernő fordította kötetét (1906) írja le. S e könyvhöz, a katalógus szerint, „mellékelve” volt „Marx Karl s.k. [azaz saját kezű] címzése Dr. Arnold Ruge-hoz Brighton-ba”. Hogy itt a „címzés” szó mit takar, sajnos, nem dönthető el pontosan; talán egy Marx megcímmezte levélborítékról van szó. De hogy Szalay erre is lecsapott, önmagában is beszédes tény.

A gyűjtői praxisba, persze, olykor másféle, még a humort sem teljesen nélkülöző eljárások is belefértek. Az első világháború idején például, egyféle gyakorlatias baráti gesztusként, *captatio benevolentia*ként, Szalay – mint később maga vallotta meg – „egy bődön zsírt” küldött Kiss József „háztartásának”. A „háborús ínség idején” ez a küldemény hasznos volt, kivált, hogy – a jelek szerint – Szalay tekintettel volt a költő vallási előírásaira, s *libazsírt* küldött. A gesztus viszonzásaként küldött dedikált kötet, Kiss József *Háborús versei* (1915) ajánlása legalábbis ezt sejteti: „Sz. J.-nek: Nyájás barátom, hájas barátom, ez a legdrágább jelző, amit most neked adhatok. Isten tartsa meg sokáig a te fényes tatárkoponyádat K. J.” (Szalay, 1925. 55.).

8

Szalay József gyűjtői ars poeticáját (s általában: a könyvről s a könyvgyűjtésről való tudását) *A könyvről és a könyvszeretetről* című, 1931-ben publikált cikkében adja a legösszefogottabban. Szenvedélyéről itt szinte lelkesülten szól: „Bibliofil elfogultságnak látszik, azonban rendületlenül hirdetem, hogy valamennyi gyűjtés között a könyvé a legmagasabb fokon álló és pedig azért, mert bár a képzőművészet és a műipar tárgyai benyomások keltésére alkalmasak, azonban némák, míg a könyvek beszélnek, amelyekkel éppen úgy társalog az olvasó, mint az eleven emberrel. [...] A jó könyv meghitt barát, sőt

a leghívebb, mert soha meg nem csal, soha hűtlenül el nem hagy. Szellemébe belemerülve megszabadulunk a négy fal börtönéből. Elröpít bennünket a világ bármely tájára. Föllendít égi magasságokba s eljutunk általa a földgömb legelrejtettebb zugába és az emberi szív legtitkosabb redőibe. Elkalauzol bennünket a ködbevesző múltba s prófétai ihlettel lebbenti föl előttünk a jövő titokzatos fátyolát. Nevettet, megríkat; merengésre készítet, gondolkodóba ejt” (Szalay, 1931. 10.).

S jellemző, hogy hitvallása során Durham püspökét, a XIV. században élt Richard de Buryt, a modern bibliofília nagy előfutárát idézi: „Azért mindenkinek, aki magát az igazság, boldogság, bölcsesség, tudomány, sőt a hit buzgó követőjének vallja, szükségképpen szeretnie kell a könyveket” (Szalay, 1931. 10.).

Az ilyesféle lelkesült sorokat olvasva úgy tetszik, igaza volt Vér Györgynek, aki – már Szalay halála után – úgy vélte, hogy Szalayról szólva „[c]y késői Jókai-regényalak árnyai” villannak föl. „A hivatali szoba könyvei csak néhány vonást adtak meg ehhez a késői Jókai-alakhoz; maga az egyéniség, maga az ember tulajdonképpen otthon mutatkozott meg könyvtárszobájában, tízezernél több, féltő gonddal összegyűjtött, szerető szakértelemmel kiválogatott kötet között; [...] ahol szinte továbbélték életüket poros betűkben és sárguló kéziratokban az írók” (Vér, 1939.).

9

Amikor (1932 januári hatállyal) 1931 december végén Szalay József nyugdíjba vonult, a szegedi Hétfői Rendkívüli Újság december 28-i száma vezércikkben méltatta. A *Szalay József* című névtelen cikk (szerzője minden valószínűség szerint a város volt „októbrista” főispánja, Ady híve és Juhász Gyula barátja, az irodalomszervezőként és publicistaként is jelentős Dettre János) úgy vélte, „Szalay József könyveivel együtt hurcolkodott ki a szegedi törvényszék épületéből Ady is”. Majd azonnal finomította is ezt a tézist: „S talán nem is a könyvekkel, hanem [magával] Szalay Józseffel együtt költözött ki Ady Endre a törvényszék épületéből s talán ezzel a szegedi hivatali életből is.” E búcsúval ugyanis, vélte, „[a] könyvek embere vonul ki az aktív szegedi közéletből”, s kérdés, „ez a közélet, amelyekben állandóan az egymás nagyságát zengik azok, akik az egymás jelentéktelenségéről meg vannak győződve, ha már nem tudja betölteni, legalább észre fogja-e venni azt az űrt, amit Szalay József hagy maga után?”

Maga Dettre, mint volt „októbrista”, voltaképpen politikai ellenfele volt a kormányzati akarat végrehajtójaként fungáló Szalaynak, s mint itt is megvallotta, ő maga „kapott már meleg kézszorítást és kapott igaztalan és elcsudálkozató bántalmat Szalay Józseftől”. Mégis csak sajnálkozni tudott azon, „hogyan az az érték, az a szeretet, ami a szellemélet minden megnyilatkozását ajnázni tudta, [...] az a magyar európaiság, a könyvnek, betűnek, képnek, szépnek az a végtelen és alázatos szerelme, ami Szalay Józsefet *emberré* tette az *embertelenségben*, a szegedi közélet transferlistájára került”. Végszava pedig ez: „Tékozlás címén gondokság alá kellene helyezni ezt a várost, ha [a] búcsúztatással elprédálná azt az értéket, amit Szalay József jelteni tud számára.”

Ma már tudjuk, ez az „elprédálás” – ha nem is ekkor, hanem néhány évvel később – lényegében bekövetkezett. Szeged nem tudta Szegeden s egyben megtartani a Szalay-gyűjteményt, amely a város irodalom- és művelődéstörténetének (is) fölbecsülhetetlen értékű kincstára lehetett volna – ha együttmarad.

IRODALOM

BÖLÖNY ANDRÁS 1980

Könyvek, nevek. = Magyarország, 23. sz. 31.

[DETTRE JÁNOS] 1931

Szalay József. = Hétfői Rendkívüli Újság (Szeged), dec. 28. 1.

KAT. 1917

Dr. Szalay József rendőrfőkapitány könyv, kézirat, exlibris, autogramm stb. gyűjteménye. = Katalógus a Szegedi Műbarátok Köre 1917. évi pünkösdi kiállításához. Szerk. Lugosi Döme. Szeged, 1917. 51–70.

KAT. 1939

A M. Kir. Postatakarékpénztár árverési csarnokának könyvaukciója[,] amelyen néhai dr. Szalay József szegedi m. kir. rendőrfőkapitány bibliofil könyvgyűjteményének első része kerül árverésre. = Árverési Közlöny, 1939. okt., rendkívüli szám.

KAT. 1940

A M. Kir. Postatakarékpénztár árverési csarnokának könyvaukciója[,] amelyen néhai dr. Szalay József szegedi m. kir. rendőrfőkapitány bibliofil könyvgyűjteményének második része kerül árverésre. = Árverési Közlöny, 1940. dec. 7., rendkívüli szám melléklete.

LENGYEL ANDRÁS 1999

Tömörkény István hatvannyolc levele. = Irodalom- és Művészettörténeti Tanulmányok / Studia Historiae Litterarum et Artium 2. köt. Szerk. Lengyel András. Szeged, 99–140. Klny. is.

PÉTER LÁSZLÓ 2003

A Dugonics Társaság elnökei. = P. L.: Szegedi tudósítások. Szeged, 79–94.

SZALAY JÓZSEF 1910

Szegedi városi közkönyvtár. = Szegedi Napló, szept. 21. 1–3.

SZALAY JÓZSEF 1911

A rendőri büntető eljárás. = Szegedi Napló, jan. 18. 2–3., jan. 19. 3., jan. 20. 4–5., jan. 21. 4.

SZALAY JÓZSEF 1912

Műgyűjtésről. – Szegedi amatőrök. = Színházi Újság Albuma. Szerk. Lugosi Dömötör. Szeged, 9–17. (Külön füzetben is.)

SZALAY JÓZSEF 1912A

Reformtörekvések a közigazgatásban. = Szegedi Napló, jan. 28. 2., jan. 31. 3., febr. 2. 3–4.

SZALAY JÓZSEF 1912B

Rendőrfőkapitányi esetek. = Szegedi Napló, márc. 5. 1–3., márc. 6. 1–3., márc. 7. 1–2.

SZALAY JÓZSEF 1915

Ciróka maróka. Mese. = Szegedi Napló, máj. 13. 2–4.

SZALAY JÓZSEF 1916A

A szegedi munkaközvetítés. = Szegedi Napló, jan. 27. 4., jan. 28. 4–5.

SZALAY JÓZSEF 1916B

Zúzmara herceg viadala Kikelet herceggel. Magyar mese. = Szegedi Napló, máj. 7. 2–5.

SZALAY JÓZSEF 1917

Műgyűjtésről. = Katalógus a Szegedi Műbarátok Köre 1917. évi pünkösdi kiállításához. Szerk. Lugosi Döme. Szeged, 10–16.

SZALAY JÓZSEF 1924–25

Ajánlással és kézírással ékes könyvek. = Magyar Bibliofil Szemle, 1924. 69–77., 185–190., 1925. 54–56., 145–147., 234–236.

SZALAY JÓZSEF 1931

A könyvről és a könyvszeretetről. Szeged (Széphalom-könyvtár 23. sz.)

VÁSÁRHELYI JÚLIA 1940

Emlékezés Szalay Józsefre a szegedi főkapitányra. Előadás a Magyar Rádióban 1940. július 6-án. Kézirat, xeroxmásolata Lengyel András birtokában.

VÁSÁRHELYI JÚLIA 1962

A „literátus főkapitány”. = Magyar Nemzet, aug. 1.

[VÉR GYÖRGY] (v. gy.) 1939

A literátus főkapitány könyvei a kalapács alatt. = Délmagyarország, okt. 31. 3–4.

The bibliophile József Szalay

András Lengyel

József Szalay (1870–1937) was an interesting personality of the intellectual life of Szeged, endowed with great talents. A police official by profession, he became superintendent of the city of Szeged and then, from 1919, of the whole Szeged Police District. His significance, however, is related not so much to this function as to his love for books and literature. He himself produced writings and chaired the Dugonics Society, an organization of Szeged writers, over a long period of time. His most remarkable contribution, however, was the collection of an exceptionally rich stock of manuscripts and books. He collected rare old books and writers' manuscripts, letters, and photos, and he also maintained a rich collection of printed matter. Grangerized items of his collection represented an exceptional value: they were unique owing to the fact that he had manuscripts from authors, their photos and small printed matters bound in the otherwise precious volumes. A strength of his collection was the Hungarian materials from 19th century classicism and items of Hungarian literature from the 20th century. Another asset worth the mention was his collection of 19th century West-European (predominantly German) materials.

The study presents a history of the collection and provides a description of the collection itself.

